

DE POOLSE KONSTMEESTER

“met Permissie van de Edele Groot Achtbaare Heeren Burgemeesters en Regeerders dezer Stad”

Afb. 1. Anoniem, *De tent van de Poolse Konstmeester, 1762. Atlas Zeden en Gewoonten (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap), Amsterdam.*

In december 2020 verwierf het KOG voor de Atlas Zeden en Gewoonten een kleine tekening van 14.5 bij 10.5 cm.¹ (afb. 1) Uitgevoerd in pen en penseel met kleur toont het ons volgens het opschrift “De Tent van de Poolse Konstmeester 1762”. Zo noemde Jan Jacob Zuyker zich wanneer hij als goochelaar jaar in jaar uit zijn kunsten vertoonde zowel in zijn kermistent als ook in zijn eigen “kamer” in Amsterdam.

¹ Veiling Venduehuis der Notarissen den Haag, “Cat. Old Master Paintings, Nineteenth and Early Modern Art”, 15 en 19 December 2020, lot nummer 514. Provenance: The I.Q. van Regteren Altena Collection. Inv.nr. KOG-ZG-XXVIII B-274.

Voordat we ons verdiepen in wat er zich binnen de tent afspeelde eerst een korte beschrijving van het tekeningetje. We zien een gevel van een houten, beschilderde kermiskraam bestaande uit twee verdiepingen en bekroond door een rijk decoreerde beschilderde topgevel. De onderste, gedrukte verdieping heeft in het midden dubbele deuren met een brede stoep met drie treden waarnaast nissen met borstbeelden. Een hoge beschilderde plint met daar boven twee half gebogen ramen en links en rechts een geschilderde nis met daarin een beeld op een sokkel.

Over de volle breedte bevindt zich hierboven een balkon met een balustrade. Op deze verdieping is de decoratie nog overdadiger: hoge dubbele deuren in het midden, links en rechts daarvan twee hoge nissen met beelden en uiterst links en rechts twee geopende deuren met daarboven een borstbeeld. De beelden stellen niet te identificeren klassieke figuren voor. Alles geschilderd want de gevel moest met de daarachter liggende houten loods makkelijk te demonteren en te vervoeren zijn. Op de met rocailles omlijste topgevel zien we een voorstelling van de metamorfose van Daphne in een laurierboom; er groeit al een tak uit haar rechter arm en dit alles wordt bekroond door een beeldje van een bazuin blazende engel. Aan de achterzijde van het blad een hoofdletter A of AL aan elkaar.

In de zomer van 1876 werd er een “Historische Tentoonstelling van Amsterdam” gehouden in de juist daarvoor door de Akademie van Kunsten verlaten zalen in het Oude-mannenhuis. Daar lijkt onze tekening ook te zijn getoond al wordt deze in de catalogus bij de tentoonstelling beschreven als een *gravure* van “De tent van de goochelaar Jan Jacob van Zuylen alias de Poolsche Meester die eenige jaren achtereen op de Amsterdamsche Kermis de menigte vermaakte”. Hier wordt Jan Jacob Zuyker verwisselt met J. van Zuylen, een goochelaar van wiens hand in 1713 een dik goochelboek verscheen.² Volgens de catalogus werd de tekening uitgeleend door David Henriques de Castro Mzn. die één van de oprichters was van ons Genootschap en ook één van de vele KOG leden die met voorwerpen bij hebben gedragen aan de tentoonstelling en zitting hadden in het commissie ter voorbereiding van de tentoonstelling.³

Vanaf het midden van de 18e eeuw duurde de Amsterdamse kermis drie weken, altijd in september. In een keur van 14 maart 1755, die oudere keuren vervangt, wordt precies aangegeven waar bepaalde kramen mochten staan en wat hun afmetingen mochten zijn. Omdat een kermis destijds ook een jaarmarkt was er ook van allerlei te koop op de pleinen en op vele bruggen van de stad. Zo kon men bijvoorbeeld voor de z.g. Glastafels terecht op de Fluwelen Burgwal bij de Hoogstraat, voor “Galanterie-kramen, Kostbaarheden en ook mandenwerk “ op de Westermarkt maar voor “Porcelain en Houtkramen” moest men naar het Koningsplein. Poffertjeskramen stonden op het Amstelveld.⁴

De Poolse Konstmeester stond op de Botermarkt, het huidige Rembrandtplein. Daar mochten de zogenaamde “Kunsttenten” staan waar ook koorddansers zien waren en toneel- of marionetten voorstellingen werden vertoond. Door de schaarse gegevens die het Stadsarchief in Amsterdam mij opleverde kennen we Jan Jakob Zuyker eigenlijk alleen uit de vele advertenties die hij

² Zuylen, Jan van “Het Groot Toneel van Behendigheden (...) in Tasschen Speelers en Goochelaars (...) door den vermaarden Kunstmeester JvZ”, Amsterdam 1713.

³ “Catalogus Historische Tentoonstelling van Amsterdam gehouden in den Zomer van 1876” Nr 3626, daarin onder “Volksvermaken.

⁴ Fokke Simonsz A, “De Amsterdamsche Kermis in derzelver oorsprong voorgang en tegenwoordigen staat Beschouwd (...)” Haarlem 1801, pag 84 en 8.

plaatste. De vroegst bekende is van 28 augustus 1745 in de Rotterdamse Courant. Maar vanaf 1752 plaatste hij tot 1764 advertenties in de Amsterdamse Courant en daaruit blijkt dat hij buiten de kermis optredens ook voorstellingen gaf in zijn eerder genoemde eigen "Kamer" die gelegen was "op de Botermarkt, het vierde huys van de Reguliersgragt." De Reguliersgracht liep destijds nog door op wat wij nu het Thorbeckeplein noemen. Daar ontving hij "daegelyks (...) ten 4, 6 en het Avondspel ten 8 uren" zijn publiek en vertoonde "hy zyne Konsten en Exercitien ook voor particuliere Gezelschappen en Bruyloften op zulke uren als dezelve zullen gelieven te bepaelen". Hij vroeg in 1757 voor "de eerste plaets f 1, tweede plaets 12 stuivers en Galdery 6 stuivers".⁵

Ten tijde van het ontstaan van ons tekeningetje in 1762 was Zuyker al weduwnaar van Margaretha Leve Grootiaan die op 2 augustus 1760 was overleden.⁶ Wanneer hij zelf werd geboren en wanneer hij overleed heb ik niet kunnen achterhalen.

Het Amsterdamse Stadsarchief bewaart een ongedateerde tekening Isaac Lodewijk la Fargue van Nieuwland voorstellende de Botermarkt tijdens de kermis in de 2e helft van de 18e eeuw (afb. 2 en 3).⁷

Afb. 2. Isaac Lodewijk la Fargue van Nieuwland, Vue de la Kermesse dans le "Boter Markt" à Amsterdam, ca. 1750-1800. Stadsarchief Amsterdam.

⁵ Amsterdamse Courant 09-10-1756 en meerdere advertenties met ongeveer de zelfde tekst in de jaren daarna. Amsterdamse Courant 22-01-1757.

⁶ "Maandelykse Nederlandse Mecurius", Vol. 3 1759, p.86.

⁷ Ook deze tekening was te zien op de bovenvermelde tentoonstelling en was ingebracht door R.W.P. de Vries. De Vries was veilinghouder te Amsterdam en is jarenlang secretaris van het KOG geweest. Met dank aan Charles Dumas die de onduidelijke signering kon toeschrijven aan Isaac L. la Fargue.

We krijgen hier een indruk van de grote toeloop van mensen bij de houten tenten die we nu ook van opzij kunnen zien. En warempel: helemaal rechts staat een tent met eenzelfde topgevel als op ons tekeningetje. Ook daar duidelijk de rocailles als omlijsting en Daphne die haar armen opheft terwijl haar handen al in bladertakken zijn veranderd. Het is de tent van De Poolse Konstmeester en twee mannen staan op het balkon druk wervende teksten te roepen. Dat werd balkonneren genoemd en ging gepaard met geschreeuw en veel lawaai van trommels of trompet (afb. 2-3).

Afb.3. Isaac Lodewijk la Fargue van Nieuwland, *Vue de la Kermesse dans le "Boter Markt" à Amsterdam* (detail), ca. 1750-1800. Stadsarchief Amsterdam.

De rest van de gevel is hier echter veel eenvoudiger dan de prachtvol beschilderde op het kleine tekeningetje. De verticale indeling is evenwel hetzelfde en we zien twee nissen. In een advertentie van 16 september 1756 spreekt Zuyker van "een nieuwe tent". Als dit zijn oude tent is dan kan de tekening van La Fargue vóór 1756 worden gedateerd. Maar het is heel waarschijnlijk dat La Fargue wat hij zag vereenvoudigde en verdere details van de gevel weg heeft

gelaten. Misschien is de gevel zoals op het KOG tekeningetje van zes jaar later nooit uitgevoerd of in sterk vereenvoudigde vorm met alleen Daphne in top. Het kan ook zijn dat de beschilderingen pas in 1762 werden voltooid. We zullen het niet weten, net zoals we niet weten wat de functie van het tekeningetje is geweest. Het lijkt te klein voor een serieuze ontwerptekening.

Een tweede tekening uit het Stadsarchief laat de Botermarkt met de tenten bij avond zien (afb. 4) en is precies als onze tekening 1762 gedateerd.

Afb. 4. Reinier Vinkeles, Kermis op de Botermarkt bij avond, 1762. Stadsarchief Amsterdam.

Reinier Vinkeles toont daar een ander deel van het plein met links tenten die net als die van Zuyker met hun gedecoreerde gevels de indruk willen wekken van een grote luxe.

Dank zij het feit dat van Zuyker veel heeft geadverteerd kunnen we ons enigszins een voorstelling maken van de kunsten die hij binnen in de tent aan zijn publiek vertoonde. Allereerst trof de bezoeker bij binnenkomst een man, die daar was neergezet door de regenten van het Spinhuis, om de entrees te innen. Al in de 17e eeuw had het Spinhuis recht op een deel van de opbrengst van tapperijen. Dat recht was uitgebreid tot de kermis-kunsttenten. De regenten zorgden ervoor dat “in elke Kunsttent een Persoon met een houten bus, bos of laade (stond) welke de penningen ontvangt en voor het Comptoir in tegenwoordigheid der Regenten, met de Eigenaars der Kunsttenten verreekt”.⁸

⁸ Fokke Simonsz, A “ De Amsterdamsche Kermis in derzelver oorsprong voortgang en tegenwoordigen staat Beschouwd(...) voorgelezen en opgedraagen aan beide Amsterdamsche Departementen der Bataafsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen”, Haarlem, 1801 p. 8.

Barbara Sierman, “Ten profyte van het gemeen, Kermis in de achttiende eeuw,” Literatuur, jaargang 7 p.139 : “ In Leiden verzegelde de afgevaardigde dagelijks aan het

Wat de voorstelling in de tent zelf betreft laat ik hierna de advertenties spreken en moedig de lezer aan zich daar iets bij voor te stellen: In Rotterdam vertoonde Zuycker in 1745 “een Philosophise Pot waaruit op commando in drie seconden een boom groeit”.⁹

In 1752 is hij in Amsterdam en en spreekt hij van zijn “verwonderenswaardige Exercitien met enen vermaerde Machines”.¹⁰

In 1756, in zijn nieuwe Tent zijn “Tours d’ Adresse en Metamorphoseeringen als Transformeering van zyn eigen Lighaem” te zien en hij “speelt met levendige Kinderen onder Beekers die weergalozen Konsten doen”. Hier zien we waarom Daphne op de topgevel van zijn tent zo’n centrale plaats inneemt.¹¹

Uit een advertentie van oktober 1756 lijkt hij langer dan de kermistijd met zijn tent op de Botermarkt te hebben kunnen staan, wanneer hij zegt in zijn Tent te zullen optreden met “zyn kleyn Frans jongetje die wonderbare konsten doet in zyne Beekers” en die hij “op veelerhande gedaentens” zal “doen veranderen”.¹²

In februari 1757 zal de Poolse Konstmeester: “in eigen Persoon, (...) voor de oogen der toezieners, zonder van plaats te komen op een nog nooit geziene manier in meer dan 25 gedaentes veranderen” (...) en “op ‘t meest word de kleine Jongen voor alle mensen onzichtbaer, dat niemand kan weten waar hy gebleven is etc”.¹³

Uit alle advertenties blijkt dat Zuycker ook allerlei waren te koop aanbood waarbij hij herhaaldelijk “een Compositie om alle Pennemessen, Schaeren (..) in een oogenblik vlym scherp te maken” aanprijst.¹⁴ Ook vuurwerk-bloemen “Zeer Plaisant voor een Dessert te 14 gebruyken, zonder schade aen het Linnen te doen” en daarnaast “waskaarsen waaruit vuurwerk opspringt”.¹⁵ Hij biedt zelfs een “Paerdje” aan, een “Stoel voor een zieken” en een “opgevolde Rolstoel”. Kort om hij probeerde zijn inkomsten uit de goochelarij steeds aan te vullen.

Tenslotte vertelt hij in 1763 uit Engeland een heel bijzonder muziekinstrument te hebben meegenomen dat hij “Lire Mucuem” noemt en hier “te lande nooit gesien” is en “een heel concert imiteert”. Het moet een draailier zijn geweest: het wordt bespeeld “als een clavecimbel” en brengt ook “snarenspeel” ten gehore.¹⁶ Hierna adverteerde hij niet meer.

De elegante gevel van de Poolse Konstmeester, de tekeningen van La Fargue en van Vinkeles laten niet de “liederlijke” kant van de kermis zien of de dronkenschap waarover de Kerkenraden in het hele land van af de 17e eeuw klaagden en waarom zij steeds bij de stadregeringen aandrongen op afschaffing van dit goddeloze volksvermaak. Uiteindelijk werd in 1876 de kermis

eind van de dag de bus waarin de ontvangsten waren gestopt, nam de bus mee telde de totale opbrengst, haalde het deel waar het armenhuis recht op had er af en retourneerde de opbrengst aan de exploitant”. Deze kon daar blijkbaar zelf geen toezicht op kon houden.

⁹ Rotterdamse Courant, 28-08-1745.

¹⁰ Amsterdamse Courant 20-04-1752.

¹¹ Amsterdamse Courant 16-09-1756.

¹² Amsterdamse Courant 09-10-1756.

¹³ Amsterdamse Courant 08-02-1757.

¹⁴ Amsterdamse Courant 31-11-1756.

¹⁵ respectievelijk Amsterdamse Courant 26-03-1757 en 22-03-1753.

¹⁶ Amsterdamse Courant 13-02-1763.

in Amsterdam inderdaad afgeschaft met een oproer tot gevolg. Er waren nog wel kermisattracties op andere momenten in het jaar te bezoeken maar pas in de 20e eeuw werd de kermis opnieuw ingesteld.¹⁷

De Atlas Zeden en Gewoonten heeft met het tekeningetje een bijzondere voorstelling verworven dat een goede aanleiding verschaft om kennis te maken met een ons tot nu toe onbekende 18e -eeuwse Amsterdammer : Jan Jacob Zuyker “vermaerd goochelaar”.

Eva Schimmelpenninck-Hartman

Lid Commissie Atlas Zeden en Gewoonten

¹⁷ Boer, Piet de “De verboden draaimolen”, Ons Amsterdam, 2003, Jrg. 55.